

Ganümedész nyomában. Fiúszerelem, homoszexualitás az ókori Athénban

Szerző: Németh György

Amikor Zeusz, az istenek királya beleszeretett Ganümedészbe, sas képében szállt a földre, hogy kielégítse vágyait. Zeusz ilyesféle földi kicsapongásai – felesége, Héra őszinte bosszúságára – mindennaposak voltak, ez az eset azonban különbözött a többitől: az elcsábított Ganümedész ugyanis fiú volt. A fiúszerelem tehát még az olümposzi istenek számára sem volt ismeretlen, noha kivételnek számított. Annál különösebb, hogy Athén történetében volt olyan időszak, amikor bizonyos társadalmi rétegek számára éppen ez a kivétel jelentett bevett gyakorlatot, s a nőkkel való érintkezést valamiféle szükséges rossznak tekintették: eszköznek, amelynek segítségével törvényes utódokat lehetett nemzeni. Vajon miért alakult ki az a szemlélet, amely a homoszexualitást a heteroszexuális kapcsolatnál magasabbra értékelte?

Kr. e. 416 januárjában – ha hihetünk Platónnak – Agathón, a fiatal és jóképű drámaíró házában összegyűlt Athén szellemi életének színe-java, hogy megünnepelje a házigazda első győzelmét a tragédiák versenyén. A lakomán, szakítva az évszázados hagyományokkal, nem pusztán

ettek-ittak, mulatoztak, énekeltek és fuvoláslányokkal szórakoztak a meghívottak, hanem elhatározták, hogy valamennyien tartanak egy-egy magasztaló szónoklatot a szerelemről. A platóni írásban megörökített hat szónoklat közül mindegyik foglalkozik a fiúszerelemmel, s ez annál is meglepőbb, mivel a férfiak és nők közötti szerelmet mindössze hárman említik. A komédiaíró Arisztophanész kis meséjében egyenrangúként ábrázolta a férfiak és nők, férfiak és férfiak, valamint nők és nők kapcsolatát. A többiek pedig, ha egyáltalán megemlékeztek a heteroszexualitásról, azt a Közöséges Aphrodité (Aphrodité Pandémosz) művének tartották, míg a fiúszerelemet az Égi Aphrodité (Aphrodité Urania) adományaként dicsérték. Érvelésükben az játszotta a legfontosabb szerepet, hogy a homoszexualitás nem pusztán a nemi vágy kielésére szolgáló testi kapcsolat, hanem egy-egy felnőtt férfi (erasztész) és egy serdülő fiú (erómenosz) lelki vonzódása, összefonódása, amelynek révén az ifjú az általa csodált férfitől apránként megtanulja, mi a helyes viselkedés felnőtt férfiak társaságában, milyen erényeket kell elérnie, hogy az állam megbecsült polgára lehessen, s a műveltség megszerzésének útján is megteszi a legfontosabb lépéseket. A kérdés mármost az, hogy vajon ezek a szempontok milyen szerepet játszottak, ha játszottak egyáltalán, a férfiak és nők kapcsolatában?

Házasság, szerelem

Athénban nem ismerték az állami oktatást, minden polgár maga szervezte meg gyermekei neveltetését, amely a legtöbb esetben aligha jelentett többet, mint a betűvetés elsajátíttatását. Az írás-olvasás mégis sokkal elterjedtebb volt az athéniai körében, mint, mondjuk, a 19. századi Magyarországon. Az a polgár ugyanis, aki nem tudta elolvasni az Agorán vagy más nyilvános helyen fölállított kőtáblákon, szteléken nyilvánosságra hozott törvényeket és népgyűlési határozatokat, önmagát rekesztette ki a politikai életből, s polgártársaitól megkapta a gúnyos idiotész, vagyis "magánéletbe visszahúzódó ember" minősítést. A szó későbbi fejlődéstörténete bizonyítja, hogy ez az ítélet nem lehetett különösebben hízalgő. A polgárok hajnaltól délig dolgoztak saját mőhelyükben vagy birtokukon, délben szunyókáltak egy kicsit, majd délutántól a sötétség beálltaig nyilvános helyeken, az Agora oszlopcsarnokaiban vagy a tornacsarnokokban töltötték az időt, beszélgettek, politizáltak, s megismerték egymástól, valamint a távoli vidékekről Athénba sereglett idegenektől a világ dolgait. A népgyűlések, ünnepek, lakomák, színházi előadások és sportversenyek szintén seregnyi közös élménnyel, beszédtemával szolgáltak. A nők azonban a legtöbb ilyesféle eseményről ki voltak zárva, s tanulni is csak kevés lánynak volt lehetősége.

Az előkelőbb és gazdagabb családok leányai-asszonyai egész életüket apjuk, később pedig férjük házában töltötték rokon asszonyok és rabszolgánők társaságában. A görög férfiak féltékenyen őrködtek asszonyuk erkölcsi fölött, mivel biztosítani akarták, hogy törvényes örökösük valóban tőlük, ne pedig a család valamelyik barátjától származzék. Ez a bezártság, információ- és élményszegény életmód alakította a nők életét, sajátos hagyományait és korlátozott ismeretanyagát. Elzárták őket a férfiak ünnepeitől? Lettek hát saját ünnepeik, mint például a Theszmophoria, ahová a férfiak nem tehették be a lábukat. A görög nők nevelésében a háztartási ismeretek, gyereknevelés, szövés-fonás elsajátíttatásán volt a hangsúly. A férfiak világának durvasága és erőszakossága csak a háborúk során vagy az esténként hazatérő, lakomákon elázott férj személyében hatolt be körükbe. Mit kezdhettek egymással egy ilyenformán nevelt férfi és asszony – a gyermekek létrehozásán kívül? Ami a férjnek fontos volt az életben, azt feleségével nemigen oszthatta meg, hiszen ehhez hiányoztak az asszony ismeretei. De a nők sajátos problémái – a gyermek betegsége, a házi rabszolgák viselt dolgai,

az asszonyok civódásai – sem jelentettek férjük számára különösebben érdekes beszédtemát. Ha a szerelmet két ember testi és lelki kapcsolataként fogjuk föl – mint ahogy ezt maguk a görögök is tették –, úgy férj és feleség között ez nehezen alakulhatott ki. Még azokban az államokban is, ahol a lányok valamiféle szervezett nevelésben részesültek, mint például Spártában és a leszboszi Mütilénében, ezt a férfiak világától hermetikusan elzárt közegben kapták meg, s így nem csoda, hogy virágzott körükben a szerelemnek az a formája, amely – Szapphó működése folytán – éppen Lesboszról kapta a nevét. A házasság számukra a gondtalan leányélet végét jelentette, ezért búcsúztak a leendő asszonyok siratóénekekkel lányságuktól.

A két nem ilyesféle, intézményesített elszakítása a férfiak számára sem jelentett különösebb örömet, noha éppen ők hozták létre generációk során ezt a természetellenes állapotot. A szerelmet annak lelki kiteljesedésével együtt saját feleségüktől nem kaphatták meg. Az olcsóbb prostituáltak (pornék) vagy rabszolgánők "szolgáltatásai" sem jelenthettek kiutat, mivel ezeknek az asszonyoknak egy része még görögül sem tudott, műveltségük szintjéről nem is beszélve. Voltak természetesen magasan képzett örömlányok, hetairák is, akik a legjobb körökben forogtak, a város politikai és szellemi életének fontosabb szereplőit a lehető legközelebről ismerték, s lakomákon akár vitába is szállhattak velük, ám egy velük töltött éjszakát csak nagyon kevesen engedhettek meg maguknak, a tartós kapcsolat megvásárlása pedig még ennél is borsosabb összegbe került. Az már más kérdés, hogy a vásárolt szerelem milyen mértékben pótolhatta az igazit. Ennek ellenére nem lehetett véletlen, hogy Periklész, miután megismerkedett a szép, művelt és szellemes Aszpasziával, elvált feleségétől, és elvette a milétoszi szépasszonyt, aki attól kezdve hűségben és szerelemben élt a nagy politikussal. Periklész szerencséje kivételesnek mondható. A legtöbb athéni férfi számára nem tűnt járható útnak feleségül venni egy volt hetairát, ami egyébként is seregnyi kockázattal járt, mivel éppen Periklész szavaztatta meg azt a polgárjogi törvényt, amelynek értelmében a nem athéni asszonytól származó gyerekek nem kaphatták meg az athéni polgárjogot. Ez alól természetesen saját fiai sem jelentettek kivételt. Az, hogy végül mégiscsak megkapták a polgárjogot, Periklész hatalmas tekintélyét bizonyítja. A többi művelt és a testi szerelemnél többre vágyó polgár számára azonban csak egyetlen út maradt: a homoszexualitás. A Lakoma szónokai az eltorzult társadalmi viszonyokból fakadó szükségből kovácsoltak erényt.

A gazdasági homoszexualitás

Hiba lenne azt gondolni, hogy a platóni modell a görög homoszexualitás minden megnyilvánulási formájára alkalmazható. Az egyszerűbb emberek körében a főntebb vázolt problémák jobbára ismeretlenek voltak. Nem azért, mert ők nem vágytak lelki partnerre feleségük személyében, hanem azért, mert a parasztok és parasztasszonyok, piaci árusok és kofák élményanyagában és műveltségében nem voltak akkora különbségek, mint a társadalmi elithez tartozó férfiak és nők esetében. A parasztasszony éppúgy részt vett a falusi munkákban, mint a férje, a kofa pedig a férfiak mellett árult a piacon. A hétköznapi élettől nem voltak, nem is lehettek olyan módon elzárva, mint az arisztokraták asszonyai. Azt hihetnénk, hogy ennek következtében a homoszexualitás az arisztokrácia belügye volt, amelyet a hétköznapi ember éppolyan távolról szemlél, mint az arisztokraták által tenyésztett lovak versenyét. Forrásaink természetesen kevesebbet írnak a kisember világáról, mint a politikusok és művészek életéről, annyi azonban e kevésből is kitűnik, hogy a férfiak egymás közötti kapcsolata a szegényebb rétegek körében sem volt ismeretlen. Ám ennek okai egészen másutt keresendők, mint a

társadalmi elit esetében.

A kisbirtokos parasztság szerény földesckéje legfőljebb egy négytagú család eltartását tette lehetővé. Görög szokás szerint azonban az apa halála után a legtöbb államban egyenlően osztották föl az örökséget fiai között. Az ily módon szétaprózódott birtok már egy kisebb családot sem tudott eltartani. Az archaikus korban így alakulhatott ki relatív túlnépesedés, amely görögök százezreit kényszerítette új haza keresésére: ezt a kirajzást hívjuk nagy görög gyarmatosításnak. Természetesen nem mindenki vállalkozott szívesen a városalapítás kalandjára. A családok megpróbálták saját szintjükön megoldani a feszítő problémát. A legkézenfekvőbb megoldás a más társadalmakban is jól ismert egykezés volt. A boióthiai parasztköltő, Hésziodosz a Kr. e. 7. században azt ajánlotta, hogy egy családban csak egy gyerek legyen, méghozzá fiú. A gyerekszám csökkentésekor azonban a görögök olyan brutális eszközöket is igénybe vettek, mint a gyerekek kitétele (gondoljunk csak a kitett gyermek gyakori irodalmi motívumára) vagy a leánygyerekek eladása a városi nyilvánosházaknak.

A születések számát kezdetleges módszerekkel próbálták kordában tartani. Hésziodosz tankölteménye azt javasolja, hogy a fiú 30 esztendő kora előtt ne hozzon a házhoz feleséget, néhány évtized múlva Szolón már a 35 éves kort tartja megfelelőbbnek. Ha figyelembe vesszük a viszonylag alacsony átlagéletkort, egy 35 éves férfi már meglelt embernek számított. A cél nyilvánvaló volt: minél később alapít valaki családot, annál kisebb lesz megszülető gyermekeinek száma. Csakhogy a házasságon kívüli nemi kapcsolatot szigorúan büntették, a házasságtörőt pedig, akit más feleségének társaságában rajtakaptak, a helyszínen meg lehetett ölni. Könnyen belátható, hogy mindazok az ifjak, akik anyagi okoknál fogva kénytelenek voltak elodázni a családalapítást, s éppen szegénységük miatt a prostitúció igénybevétele sem jelenthetett számukra tartós megoldást, kb. 16 és 30–35 éves koruk között szinte rákényszerültek a homoszexualitásra. Talán éppen erre céloz Arisztotelész, amikor azt írja: a krétaiak, "hogyan legyen annyi gyerekük, megengedték a férfiak egymással való nemi érintkezését".

Beavatási homoszexualitás

Az is meglehet azonban, hogy Arisztotelész odavetett megjegyzése egy egészen másfajta intézményre utal, amelyet "beavatási homoszexualitásnak" nevezhetünk. E szokás emlékét több görög szerző is megőrizte; legrészletesebben Sztrabón ír róla. Az Augustus-kori szerző ősi krétai szokásnak tartja az ifjak elrablását. A szerelmes férfi három-négy nappal előbb bejelenti a hozzátartozóknak, hogy el akarja rabolni a kiszemelt fiút. A családtagok nem rejtik el az ifjút, s az elrablót is csak tessék-lássék üldözik, mert igazából örülnek, hogy ilyen megtiszteltetés érte őket. Az elrabló két hónapig élhet együtt a fiúval. Együtt laknak és együtt vadásznak, majd a két hónap elteltével a férfi egy hadiköpenyt, egy ökröt és egy kupát ajándékozik a fiúnak. Ezeket az ajándékokat törvény írta elő, de természetesen értékesebb adományokkal is el lehetett halmozni a szeretett fiút. Az ökröt Zeusznak kellett föláldozni, s az áldozati lakomából az elrabló és kísérei is részesültek. A közös vadászat, a hadiköpeny és a kupa mind-mind a férfiak világába való beavatás kellékei. A vadászat a régi, talán még törzsi vadász hagyományokra emlékeztet, a hadiköpeny a katonáskodásra, a kupa pedig a férfiak asztaltársaságára, amely Krétán legalább olyan fontos szerepet játszott, mint Spártában. A jelenség, ha nem is elrablással egybekötve, Spártában is természetes volt. Olyannyira, hogy az állam vezetői, az ephoroszok megbüntették azt, akinek nem volt ilyen kapcsolata. A beavatási homoszexualitás,

pontosabban paederasztia tehát egy sorsfordulóhoz kötött rítus, amely a fiúgyermeket átvezeti a nők világából, ti. az anya közegéből a férfiak világába, a vadászok és harcosok közösségébe. Platón úgy tartotta, hogy az a legjobb hadsereg, ahol a katonák egymás szeretői, mivel a szeretője szeme láttára mindegyikük számára nagy szégyen lenne pajzsukat elhajítva megfutamodni. Ezt az elméletet a thébaiak Szent Phalanxa a gyakorlatban is megvalósította.

A görög beavatási paederasztia ősi voltáról és elterjedtségéről heves vita folyik napjainkban. A vita egyik tárgya az a több tucat sziklafelirat, amelyet Théra szigetén, Apollón szentélye és az ifjak tornacsarnoka között fedeztek föl. A feliratok tartalma egyértelmű:

“Pheidippidasz szeretkezett”;

“Timagorasz és Empherész és én szeretkez[tünk];

“[Apollón] Delphiniosnál, Krimón itt szeretkezett [Amotiónnal], Bathüklész fiával, [...] testvérével”.

A szentély közelsége és egyes feliratok Apollónra való hivatkozása folytán több kutató egyértelműen beavatási paederasztia emlékét látja ezekben a szövegekben, mások azonban azt állítják, hogy mi sem idegenebb egy görög szentélytől, mint az ilyesféle “gyakorlat”, s a feliratok keletkezését kielégítően magyarázza az ugyancsak közel lévő tornacsarnok. A tornacsarnokokban meztelenül gyakorlatozó ifjak látványa ugyanis valósággal vonzotta magához a városbeli homoszexuálisokat, akik itt választották ki jövődöbeli partnerüket. A spártai tornacsarnokok istene pedig nem volt más, mint Erósz. A görög világban különben is gyakoriak az ilyen témájú feliratok. Thaszosz szigetén nemrég került elő 57 hasonló felirat a Kr. e. 4. századból:

“Aétész szép, széparcú, édes boldog;
Aétész csillagorcájú;
Anthipposz széparcú;
Hérophón arany;
Müszkoszom, édes.”

Ezek a sziklába karcolt vallomások feltehetőleg egy közeli erőd katonáinak és az ott kiképzett ifjaknak (ephéboszoknak) a hétköznapijaiba engednek bepillantást. A görögök, mint láttuk, nyíltan, sőt egyes esetekben büszkén vállalták homoszexuális kapcsolataikat, de mélyen megvetették és a törvény szigorával üldözték a homoszexuális prostitúciót.

A homoszexuális prostitúció

Míg egy hetaira, vagyis kvalifikált női prostituált számára még a legmagasabb körökbe való fölemelkedés és betagozódás sem volt lehetetlen, a prostitúcióra vetemedő szabad születésű ifjút kizárták az állampolgári jogok gyakorlásából, nem szólalhatott föl a népgyűlésen, nem viselhetett semmiféle hivatalt, nem tehetette be a lábát a szentélyekbe, s ha a törvényt megszegte, életével lakolt. Az athéni törvényhozók látszólag kétféle mércével mértek: mások esetében megtorolták azt, amit a maguk számára megengedhetőnek tartottak. Ez azonban nem így volt. A tolerált homoszexualitás ugyanis alapvetően különbözött a homoszexuális

prostitúciótól. Egyrészt nyilvánvaló volt, hogy mind a “platóni”, mind a “gazdasági”, mind pedig a “beavatási” homoszexualitás voltaképpen biszexualitást jelentett: a polgár eleget tett az állam vele szemben támasztott igényének, hogy házasságot kössön és utódot hozzon létre. Ez ugyanis elengedhetetlen volt a polisz fennmaradásához. Másrészt egy férfi és egy serdülő fiú időleges kapcsolatáról volt szó, amelynek eredményeképpen az ifjú a polisz hasznos polgárává vált. Harmadrészt e kapcsolatok nem pusztán a nemi vágy kielégítésére irányultak, hanem részint ritualizált, részint pedig gazdaságilag vagy társadalmilag kívánatosnak talált célok elérését szolgálták. A homoszexuális prostitúció azonban a görögök szemében a férfi és férfi közötti magasabb rendű kapcsolatot leszállította a férfi–nő kapcsolat alacsonyabb rangjára.

A fentebb fölvezetett három tolerált paederasztia-típus természetesen nem mindig és mindenhol jelent meg ennyire tisztán elkülöníthető formában. A “platóni” paederasztiaát például sokan a “beavatási” homoszexualitás továbbfejlesztett változatának tekintik, hiszen ahogy a krétai ifjút bevezetik a vadászok és harcosok világába, ugyanígy vezeti be az erasztész az athéni erőmenoszt a művelt polgárok közé. Másik oldalról viszont a “gazdasági” homoszexualitásnak is vannak beavatási aspektusai, hiszen a paraszt-polgárból éppúgy a polisz nehézfegyverzetű katonája lesz, mint a közepes vagyonnal rendelkező városlakóból. Ha a “beavatási” homoszexualitás valóban ősi hagyományra vezethető vissza, akkor ennek a parasztok világában éppúgy jelen kellett lennie, mint a magasabb társadalmi rétegek közegeiben. Egy azonban bizonyos: a görögök által elfogadhatónak tartott, sőt általánosan gyakorolt paederasztia mellett az ettől eltérő, pusztán a nemi vágy kielégítését szolgáló homoszexualitás megvetést és egyértelmű társadalmi elutasítást váltott ki.